

SAMEN BUITENSPEL. EEN EXERCITIE OVER DE VAR IN HET VOETBAL

Sandra Meeuwsen

Naast alle rituelen waar het voetbal rijk aan is, zoals de spreekkoren, de Schwalbe, het shirtjes wisselen, bleek ook de entree van de VAR – de *Video Assistant Referee* – in 2018 de geboorte van een nieuw ritueel. Tegenwoordig wordt bij een ongewisse manoeuvre op het veld, een bal op of over de lijn of een verdachte sliding, het spel stilgelegd en de mening van de VAR gevraagd. Een onverwachte luwte vult het stadion. Publiek en spelers houden hun adem in. Elders bekijkt een official de beelden van het gebeuren, keer op keer, om uiteindelijk tot een afgewogen oordeel te komen: in of uit, rood of niet, strafs chop of niet. De scheidsrechter op het veld wacht geduldig op het verdict van hogerhand. Na enkele minuten komt het besluit, officieel ‘advies’ genoemd, door in de oortjes van de scheids; in, uit, rood of penalty. De uitspraken die het spel weer vlot moeten trekken.

Maar wat gebeurt hier nu eigenlijk? Spelers en publiek worden geconfronteerd met een synchronistische interventie van de diachronie van het voetbalspel, zoals Giorgio Agamben zou zeggen, met ingrijpende consequenties voor de kwaliteit van het spel. Diachronie betekent letterlijk: door (het oud-Griekse ‘dia’) de tijd (‘chronos’). De lineaire monotonie van onze dagelijkse sleur doorbreken we maar al te graag met de gang naar het stadion, op zoek naar de rush van de wedstrijd, als speler, official of als toeschouwer. De afgelopen Coronajaren hebben aangetoond hoe belangrijk deze diachronistische functie van sport is in onze samenleving. Het gaat niet om inclusie of gezondheidsbevordering, al pretenderen talloze onderzoeken en beleidsnota’s van wel. Via het voetbal staan we onszelf toe - tijdelijk - los te komen van de tijd als structuur voor ons publieke leven, beheerst door verplichtingen in de sfeer van werk en gezin. Wat doet de komst van de VAR met onze hunkering naar dit exalterend effect van voetbal? In het spel zoeken we juist, als antipode van ons geordende leven, naar verstrooiing, vrijheid en zelfs extase; dit is het unieke, diachronistische vermogen van sport. Tegelijkertijd is het moderne voetbal steeds meer bevangen geraakt door regels, restricties en straffen; een synchronistische invloed die het spel wil controleren en beheersen. Hoe verhouden beide reflexen zich tot elkaar?

In 1863, bij de oprichting van de Britse Football Association, werd een bescheiden boekje met spelregels, de zogenaamde ‘Laws of the Game’,

uitgebracht. Een *collectors item* voor de ware liefhebbers. Het boekje bevat een eenvoudig spelreglement. Overtredingen waren nog niet als zodanig bekend. Zelfs ‘hands’ en ‘hacking’ waren in die beginperiode nog elementen waarvan men vond dat die bij het voetbal hoorden. De veronderstelling was dat spelers de intentie deelden om ‘fair play’ te vertonen. Met terugwerkende kracht zien we hier ook hoe een utopisch fin-de-sièclemoralisme de sport tracht in te zetten bij het tegengaan van de vervreemding van de moderniteit, maar dat is een ander verhaal. Hoe dan ook: het voetbal ontwikkelde zich in rap tempo. Tactiek werd steeds vaker: het spel naar de hand zetten. ‘Amor fati’: toeval bestaat wel, waren de mores die gulzig omarmd werden in een rap technificerende wereld. Hierdoor nam het agonale karakter van voetbal toe, met als gevolg spelverruwing en ‘onsportief’ gedrag. Om het voetbal te redden, werden bepaalde gedragingen nu bestempeld als opzettelijke fouten en belemmeringen van het spel. Vanuit deze ambitie deed het tuchtrecht zijn intrede en veranderde het spel. De rechtshandhaving, het afdwingen van naleving van de spelregels en het bestraffen van overtredingen, dit alles werd pas echt urgent bij het ontstaan van het beroepsvoetbal in Engeland. Er waren ‘vreemde ogen’ nodig om te beoordelen of beide ploegen zich aan de regels hielden en wie welke overtreding had gepleegd. Eerst werden deze taken nog gelegd bij de aanvoerders en ‘umpires’ van beide ploegen, elk bevoegd op de eigen speelhelft. Niet veel later deed de onafhankelijke ‘referee’ zijn intrede. De scheidsrechter werd, naast de spelers, coaches en het publiek, één van de belangrijkste getuigen van de voetbalwedstrijd.

Deze veruitwendiging van het spel heeft vergaande gevolgen. We zijn inmiddels beland in een omgekeerde, gesteriliseerde versie van het oorspronkelijk diachronische spel. Synchronie heeft langzamerhand bezit genomen van het voetbal; niet alleen met regelgeving, handhaving en tuchtrecht, maar ook vanwege de economische belangen die het voetbal zijn gaan domineren. En deze beide ontwikkelingen versterken elkaar, zo zal blijken. Het begint met de introductie van de externe blik van de arbiter; een noodzakelijk geachte interventie, die evenwel het spel zelf heeft aangeraakt en veranderd. Immers: wie voetbalt, wordt bekeken en beoordeeld. De blik stuurt het spel; eerst die van de spelers onderling in het vuur van de strijd, dan die van het toegestroomde publiek, aansluitend de blik van de benodigde officials, en tegenwoordig ook die van media en sponsors. Want van elk van deze getuigen van het spel is dit een blik vol verlangen. Een onbewust verlangen, alom aanwezig en gevoed door een oedipaal tekort, zoals Jacques Lacan stelt. Het voetbal biedt een aantrekkelijk symbolisatieveld om al deze verlangens excessief in kwijt te kunnen.

Elk van de aanwezigen in het stadion, deelnemers en getuigen, zoekt naar een vorm van bevrediging of genoegdoening in het voetbal. Waar dit van oorsprong libidineuze verlangen niet welkom is in de realiteit van het dagelijks leven, zoekt het een uitlaatklep in de diachronische oase van de voetbalmatch. We willen ons zo graag verenigen met de passie van dit spel, tegen elke prijs. Spelers kijken naar de bal, het doel en het lichaam van de Ander; daarheen drijft hun

verlangen hen, weg van het oedipale trauma van de verboden symbiose met moeder of vader, al naar gelang het eigen geslacht.

Deze blik heeft van origine een getormenteerd en daardoor dwingend karakter. Niet daar, maar hier; nu ik! Wat vroeger thuis niet kon, wordt nu gezocht in het voetbal. Een structureel tekort drijft het voetbal op. Deze negatieve dialectiek zien we terug in elk van de aanwezigen op en rond het veld. Ook de coach legt zijn of haar verlangens op aan het spel en de spelers; verborgen achter een masker van sportief leiderschap wellicht, maar onvermijdelijk libidineus gedreven. We moeten winnen! Het publiek wil zich bevrijden van de dagelijkse sleur en gooit bij voorkeur alle remmen los. De media zijn veelal de grootste supporters en identificeren zich met een ploeg of coach. De arbiter heeft hierbij feitelijk de rol van de psychoanalyticus; hij (of zij) dient de kolkende verlangensstroom niet alleen te ontleden, maar vooral ook te kanaliseren naar een functionaliteit die al deze botsende oedipale driften sublimeert. The Rules of the Game; de Wet van de Vader.

Geen wonder dat het aantal discutabele handelingen en de verwarring over de rechtmatigheid hiervan, in het voetbal flink is toegenomen afgelopen decennia. De introductie van de VAR is de resultante hiervan. Een derde duiding van deze interventie komt vanuit het spelbegrip van Roger Caillois. Volgens Caillois kan het fenomeen spel onderverdeeld worden in vier, elkaar ook overlappende categorieën: spelvormen waarin het accent ligt op ‘agon’ (competitie), die waarin ‘alea’ vooropstaat (kans en toeval), ten derde spelvormen waarin het gaat om ‘mimicry’ (nabootsing of simulatie) en tenslotte die waarin het gaat om ‘ilinx’ (desoriëntatie, gevaar). Sport is vanwege allerlei synchroniserende invloeden steeds meer terechtgekomen in de categorie ‘agon’, maar heeft nog steeds sporen van de andere aspecten van het spel. De spelregels überhaupt, maar zeker de recente introductie van de VAR, zijn ingegeven door de wens tot het neutraliseren van ‘alea’ in het voetbalspel; de mate van toeval, de kans op een voordelige speling van het lot of een (on)welgevallig besluit van de scheidsrechter. En nu komt het meest verwarrende: aan de ene kant verlangen we de objectiviteit en ‘eerlijkheid’ die de VAR pretendeert te bieden, de Wet van de Vader, terwijl we ook – juist in het voetbal als ‘agon’ – hiertegen in opstand komen, het toeval opzoeken en zelfs omhelzen.

Deze structurele spanning tussen synchronie en diachronie, tussen agon en alea, draagt het moderne voetbal. In de praktijk van afgelopen jaren blijkt dat de VAR opnieuw geen ultiem verdict biedt; ook bij het toepassen van de VAR is nog behoefte aan menselijke inbreng, namelijk de hermeneutische lezing van de intentie van een speler, afgezet tegen de (vermeende) rationale in het spelverloop. Bovendien hebben spelers en publiek zich uiteindelijk toch ook weer te voegen naar de ingreep waar het advies van de VAR toe leidt. Dus ook de VAR kan beschouwd worden als een aan het spel externe interventie, die niet logisch volgt uit de eigen perceptie in het vuur van de strijd. Dit ‘toeval’ leren accepteren wordt geroemd als een belangrijke vormende waarde van sport.

Hoe verhoudt deze ambiguïteit zich tot de vaak verguisde commercialisering van het voetbal? Zoals eerder aangegeven, is er sprake van een correlatie tussen de economische exploitatie van het voetbal en de kanteling naar een synchrone, gesteriliseerde praktijk. Als het bestaansrecht van het voetbal rust op haar symbolische waarde in onze collectieve verlangensdynamiek, dan zijn we in de beleving van dit spel eigenlijk heel kwetsbaar. Het gemis moet gevuld raken. Dit in oorsprong libidineuze doel heiligt de middelen in het voetbal; op het veld, in de kleedkamer en in de bestuurskamer. Maar ook een externe schil lift mee op de spectaculaire verlangensmachine van het voetbal. Al in een heel vroeg stadium, eind 19e eeuw, komt de moderne sport in beeld bij ondernemers en projectontwikkelaars, nieuwe rijken in een rap industrialiserend globaal wereldspel. Zij beschouwen de olympische sport en het voetbal als een aantrekkelijk vehikel om een invloedrijke positie te krijgen in de moderniteit, terwijl de ‘oude’ aristocratie het veld ruimt. Dit proces gaat gepaard met economische principes en structuren, die model zijn gaan staan voor de organisatie en institutionalisering van de sport. Voetbal wordt een lucratieve bedrijfstak voor talloze niet-ingewijden, met als gevolg dat de bezigheid van het voetballen het predikaat ‘arbeid’ krijgt. Deze ontwikkeling versnelt op haar beurt de verdere commercialisering van het moderne voetbal.

De exploitatie van sport vormt dan ook één van de pijlers van de politieke economie, zoals die in de loop van de 20e eeuw vorm krijgt. Sleetse ideologische paradigma's, zoals het christendom en de socialistische beweging, besteden hun normatieve moraliteit graag uit aan de sport. Ook totalitaire regimes, gestoeld op het nationaal-socialisme of marxisme, hebben zich makkelijk kunnen verbinden met het ethisch programma van de sport. Zeker ook omdat de olympische sport, en daarmee het brede veld van de Westerse sport, de FIFA voorop, verre wenst te blijven van politieke bemoeienis. De sport biedt een geaccepteerd medium om het volk te disciplineren, ook als dit (nog) niet mogelijk is vanuit een politieke agenda. We weten inmiddels hoe ongeloofwaardig de scheiding van sport en politiek is, zoals blijkt uit de gunning van evenementen aan landen met een bedenkelijk regime. Maar ook de eigen moraal van sportbestuurders laat maar al te vaak te wensen over.

Concluderend vragen we ons af of de VAR nu de redding is van het voetbal, of dat deze interventie het juist verder verteert. We hunkeren naar een alles overziende scherprechter die beslist over in of uit, ja of nee, winnen of verliezen, en dus over leven of dood, zodat wij zelf niet meer hoeven na te denken, zodat we niet meer tot consensus hoeven te geraken. Maar door deze taak uit te besteden aan een derde partij, zijn we helemaal niet verlost van de existentiële opgave het lot te aanvaarden, en ontnemen we ons de kans de diachronie te omarmen en het leven te vieren. Het lijkt of we met het aantrekken van de teugels, via de VAR en vergelijkbare technische kunstgrepen, onszelf willens en wetens buitenspel hebben laten zetten in een wereld waar we van dreigen te vervreemden. Hoog tijd om het heft weer in eigen hand te nemen, hoe lastig dit ook is.